

ԶԱՅՆ

ՀԱՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ՀԱՅԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿՐՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԺԵՐՁՄԱՆ

«ՀԱՄԱԿԱՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿՐՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԺԵՐՁՄԱՆ

Անվճար

Օսկան Ալպերին (Օգջան Ալփեր) հեռվից ճանաչում էի: 2001թ. Երևանում կայացած «Սամանավոր հայացք» միջազգային երկրորդ կինոփառատոնի ժամանակ «Մոսկվա» կինոթատրոնում ցուցադրված նրա «Մոմի» ֆիլմը փառատոնի կազմակերպիչների խնդրանքով Համշենի բարերարի խոփայի խոսվածքից բարգմանել էի գրական արևելահայերենի: Այն արժանացավ «Լավագույն ազգային ֆիլմ» մրցանակին: Հեղինակը չէր կարողացել գալ: Մրցանակը՝ «Արձարե հրեշտակը», նրան փոխանցելու համար «Մոսկվա» կինոթատրոնի բեմում հանդիսավոր պայմաններում հանձնվեց ինձ, որպես ֆիլմի բարգմանի և Հայաստանի «Համշեն» հայրենական-բարեգործական հ/կ փոխանակացահի: Իսկ բեմադրիչի հետ իմ անձնական ծանոթությունը տեղի ունեցավ 2007թ., երբ նա Երևանում մասնակցում էր «Ուկե ծիրան» կինոփառատոնին: Հայագետ Հայկազուն Ալվոյցը ինձ ծանոթացրեց նրա հետ, այցելեցինք Սրբական Մայրական ծանոթությունը տեղի ունեցավ 2007թ., երբ նա Երևանում մասնակցում էր «Ուկե ծիրան» կինոփառատոնին: Հայագետ Հայկազուն Ալվոյցը ինձ ծանոթացրեց նրա հետ, այցելեցինք Սրբական Մայրական ծանոթությունը: «Դոշակ» ամսագրի 2010թ. 7-րդ համարից արտատելով Օսկան Ալպերի հետ հարցագրուց, գետեղում նաև 2007թ. արված մի քանի լուսանկարներ:

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՅԱՆ

գրել, որ չափացվեց:

Օսկան Ալպեր - Ըստ էության 90-ական թվականները թուրքայում նոյնպես շատ աշխայթ տարիներ էին: Մի կողմից՝ աշխարհը փոխվում էր, մյուս կողմից էլ թուրքիան քաղաքական առողջությունը շատ հետաքրքիր տեղ էր գքաղեցնում. այդ տարիներին ծախակողմյան լինելը իրականում մեծ հանցանք էր հանարվում: Մեծ գործներ, ռեժիսորներ, ծախս հանճրներին հարող երիտասարդների մեծ մասը գտնվում էին բանտում: Որոշ չափով ես էլ էի այդ ընդիմանդիր երիտասարդների շարքում: Թերևս մի քիչ այդ պատճառով, որոշ չափով է՝ աշխարհը փոխելու ցանկությունից մղված, ինչպես նաև՝ թե ներաշխարհ ներկայացնելու և թե՝ ներ երկրը պետք ժողովրդավար և ազատ դարձնելու նկատառումից ենթելով ընտրեցի ռեժիսորի մասնագիտությունը:

որի, գրողների, այսինքն՝ նոտավորական խավի մեջ իրենց պատմությունը վերանայելու կամ մի քիչ ավելի ճիշտ մենագրանելու նկատելի շաղումը կա: Կինոյուն կա՞ նման բան, թե՞ չ:

Օսկան Ալպեր - Եթե խոսքը թուրքիայի պատմության մասին է, ապա պաշտոնական պատմագրությունը, հատկապես 80-ականների վերջերից և 90-ականների սկզբներից սկսած, ավելի շատ է հարցման ենթական մտավորական խավի կողմից: Օրինակ՝ մի քուրտ ռեժիսոր, որը այժմ ապաստան է գտնել Ֆրանսիայում, ավելի ճիշտ է ներկայացրել պատմությունը: Բացի այդ վերջերս մարդիկ ավելի շատ են տեղեկացվում համացանցի միջոցով:

ՈՒՐՔԵՆ ՇՈՎԵՆՔԻՅԱՆ - Արդյոք նման թեմաներով գեղարվեստական ֆիլմեր մկարաւանը են:

Օսկան Ալպեր - Գեղարվեստական

ՕՍԿԱՆ ԱԼՊԵՐԸ «ԴՐՈՇԱԿԻ» ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆՉ

Կինոբեմադրիչ և սցենարիստ համշենահայ Օսկան Ալպեր ծնվել է Արտօնին, խոփա, ավարտել Տրամադրության լիցեյը: 1992թ. սովորել է Ստամբուլի համալսարամի բանակութարամ և ֆիզիկայի բաժնում, իսկ 1996թ.՝ ընդունվել Ստամբուլի համալսարամի բաժնում գիտության պատմություն բաժնի, որմանը, 1999թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, ինչպիսիք են Միջազգային մշակութային կենտրոնը, Նազքը Դիքմերի անվան մշակութային տունը: 2000թ. ասիստենտություն է արել տարրեր գեղարվեստական ֆիլմերում, այդ բարում Յնշիմ Ուստաոլուի կողմէն մշակութային կենտրոնում և առաջնահանձն մշակութային մշակութային տունում: 2002թ. ասիստենտություն է արել տարրեր գեղարվեստական ֆիլմերում: 2003թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2006թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2009թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2010թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2011թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2012թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2013թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2014թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2015թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2016թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2017թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2018թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2019թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2020թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2021թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2022թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2023թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2024թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2025թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2026թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2027թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2028թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2029թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2030թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2031թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2032թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2033թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2034թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2035թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2036թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2037թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2038թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2039թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2040թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2041թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2042թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2043թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2044թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2045թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2046թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2047թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2048թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2049թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2050թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2051թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2052թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2053թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2054թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2055թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2056թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2057թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2058թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2059թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2060թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2061թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2062թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2063թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2064թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2065թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2066թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2067թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2068թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2069թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2070թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2071թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2072թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2073թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2074թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2075թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2076թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2077թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2078թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2079թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2080թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2081թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2082թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2083թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2084թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2085թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2086թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2087թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2088թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2089թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2090թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2091թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 2092թ.՝ սկսած ավարտելու և հմայիսի տեղերում, իսկ 209

(Ակիքը՝ 1-ին էջում)

Ասեմբ՝ նրանց կեսը կամ մեկ երրորդը թող հայ լիներ, բայց մնացածը թուրք էր: Թուրքիայում արդեն շատերը չեն ցանկանում հավատալ այդ ստերին: Այդ թաղման արարողության ժամանակ կարծես ժայթեց այն ամենը, ինչ կուտակվել էր տարիներ շարունակ:

Կարեն Խանճարյան - Զեր «Սոմի» ֆիլմը, չնայած հաջողված լինելուն, կարծես թե միջազգային բեմի վրա շատ չարձարծվեց, սակայն Զեր մյուս երկու ֆիլմերը, որոնք նկարահանել էր Յեշիմ Ուստաողության հետ մեկտեղ, բավականին մեծ աղոտվածին: Զեր կարծիքով ի՞նչն էր դրա պատճառը: Նևա ուզում եմ հարցնել, թե Յեշիմ Ուստաողության համշենահայ՝ է, թե՞ ի հայամացած հույմ:

Օսկան Ալպեր - Յեշիմ Ուստաողության տրամադրությունը կարծիքում է: «Մոմի» ֆիլմն ավելի սիրողական է եղել: Այն իմ առաջին ստեղծագործությունն է, կարծանետրած է և որոշ չափով սիրողական բնույթ է կրում: Ուստաողության հետ աշխատել են, նրա ասիստենտն են եղել: Յունական ցեղասպանության մասին Տրամադրության նկարահանված ֆիլմը բավականին մեծ աղոտված է հանել, քանի որ այդ թեմաներն առաջին անգամ էին արձարձվում: Ինչ վերաբերում է «Աշուն» ֆիլմին, այն դիտել է 250 հազար մարդ, և ավելի մեծ աղոտված է հանել: Կարելի է ասել, որ թես գրեթե իմ առաջին ֆիլմ էր, սակայն բավականին մեծ ճանաչում բերեց իմ: «Աշուն» ֆիլմում օգտագործել եմ համշենահայերենը: Յանդիսաւտեներն սկսեցին հետաքրքրվել, թե որտեղից է այն ծագել, և սկսեցին ավելի շատ խստել համշենահայերենին մասին: Թեև «Սոմի» ֆիլմը շատ կարծ ու սիրողական ֆիլմ էր, սակայն 2001 թ. այս ֆիլմի նկարահանմանից հետո, Անվտանգության դատարանն սկսեց ինձ անհանգությունը: «Աշունը» ավելի երկար ֆիլմ է, բայց առանձնապես հետապնդումներ չեղան, քանի որ հասկացան՝ ինչքան շատ են ճշշումներ լինում, այնքան մեծ աղոտված է հանուն:

Կարեն Խանճարյան - Յեշիմ Ուստաողության «Երանց կյանքը ուսերի վրա» վասերական ֆիլմում թես համշենահայեր էին ներկայացված, սակայն կարծես նվիրված լիներ իսլամացած հույներին:

Օսկան Ալպեր - Այդ ֆիլմն իրականում մահմեդականացված հույների մասին է: Քանի որ ֆիլմի նկարահանումը Տրամադրության բավականին բարդ կլիներ՝ նկարահանվեց Յամշենում: Բոլոր տեսարանները համշենական են:

Դայլկազուն Ալվոյցյան - Ի՞նչ պատմություն է ընկած «Աշուն» ֆիլմի հիմքում և ի՞նչ նպատակով նկարահանեցիր այն:

Օսկան Ալպեր - «Աշուն» ֆիլմում տեղի է տրված նաև քաղաքական տեսակետների, սակայն ես, ի վերջո, արվեստի գործիք եմ: Ես շատ են կարևորում տալ թեման, սակայն տունն ինձ համար չի սահմանափակվում գույտ շնորհյուն լինելով: Տունը մարմնավորում է անցյալի պատմությունը, մշակույթը, լեզուն... «Աշուն» ֆիլմում ներկայացվում է մի համշենոց պատմությունը, որը տասը տարի տևած բանտարկության լյանքից հետո վերադառնում է խոփա՝ իր տունը: Նա իր մոր հետ խոսում է համշեներենով, հանգամանք, որը պետք է կարևորել: Նա մերներուց առաջ առում է երկու կարևոր բան. մաթեմատիկա է սովորեցնում իր ընկերոջ երեխային և վերանորոգում է պարկապուկ երաժշտական գործիքը: Ի դեպք նրան թաղում են հենց այդ գործիքի նվազակցությամբ: «Աշուն» ֆիլմի հիմքում իրական պատմություն է ընկած: Խոսքը իմ համալսարանական ընկերությունը մեջ կարծիք է Յեմիլի Աքսուի մասին է, որը կալանավորված է եղել, նրան սպանում են գաղող բունավորելու միջոցով:

Ուլրեն Ռովսեփյան - Ֆիլմում ինչո՞ւ էին նրան բանտարկել:

Օսկան Ալպեր - 90-ական թվականների ընդդիմադիրներից էր:

Դայլկազուն Ալվոյցյան - Գիտեմ, որ ֆիլմը երրուն նախատիպը Ձեմիլ Աքսուն, ողջ է և ապրում է Խոփայում: Դուք ի՞նչ նկատառում ունեք ֆիլմում սպանեցիք գլխավոր հերոսին:

Օսկան Ալպեր - Ձեմիլ Աքսուն հացարու էր հայտարարել՝ ի նշան բոլորի, քա-

նի որ բանտի պայմանները խիստ ծանր էին: Դա միևնույն ժամանակ խորհրդանշական էր. թես գլխավոր հերոսը մահանում է, սակայն կյանք է տալիս պարկապուկ երաժշտական գործիքին:

Դայլկազուն Ալվոյցյան - Զեր թե՝ «Սոմի» և թե՝ «Աշուն» ֆիլմերում դրված է համշենական համար միջների միջև:

Օսկան Ալպեր - Այո, ննան կապ կա:

Կան նաև մարդիկ, ովքեր ազգականներն են ունեն, օրինակ, լազարաստանում:

Ուլրեն Ռովսեփյան - Յոզեֆկան, մշակության կապ կա՝ արդյոք Թուրքիայի համշենահայության և ռուսաստանարված համար միջնորդությունը:

Օսկան Ալպեր - Կայ և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կամաց այսօր ամենետացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դեպքում ազգային աստեղուացած կլինենք: Եթե երկու համշենիցի համար տան պես է: Արդյո՞ք կա ննան հավաքական գիտակցություն:

Օսկան Ալպեր - Կա և շատ ուժեղ: Յակարակ դ

Վերջին տարիներին մեծացել է հետաքրքրությունը կրոնափոխ համշենցիների նկատմամբ։ Տարբեր լեզուներով հրատարկվել են նի շարք գրեր ու հոդվածներ Թուրքիայի Արդիվիճի նահանգի հայախոս և ՈՒզբեկի նահանգի բուրգախոս դարձած համշենցիների մասին։ Եվ ուրախալի է, որ բռնի մահմեդականացած համշենահայության պատմությունն ու ազգագործությունն ուսումնասիրելու դժվարին աշխատանքին միանում են նաև իրենք հայախոս ու թուրքախոս համշենցիները։ «Զայն համշենականի» ընթերցողներին ներկայացվող «Սենոգ (Էքսանց), մեկ այլ Յամշեն» հոդվածի հեղինակը՝ **Քենալ Նարի Ունալը** ինքն էլ թուրքախոս համշենցի է, որի նախնիները բռնի կրոնափոխվել են։ Նա 1954թ. ծնվել է ՈՒզբեկի նահանգի Սենոգ գյուղում։ Ուսանողական տարիներից նա ապրում և աշխատում է Ստամբուլում։ 1996թ. հետո նրա մեջ արթնացել է հետաքրքրությունն իր ծննդավայրի, իր ծագման, իր նախնիների նկատմամբ։ 2009թ.-ին երկու անգամ այցելել է Երևան։ Փորձել է իրեն հուզող շատ հարցերի պատասխաններն ինքնուրույն գտնել, գրի է առել իր թուրքախոս համագյուղացիների լեզվում պահպանված այն բառերն ու տեղանունները, որոնք բուրգերենով չեն սոուզարանվում։ Թարգմանելով և ծանոթագրելով **Քենալ Նարի Ունալի** մեզ տրամադրած հոդվածը՝ մենք փորձել ենք ինքներս սոուզարանել այդ բառերն ու տեղանունները, պարզել դրանց հայերեն արմատներն ու ածանցները։ Քանի որ Յամշենի բարբառի շատ բառեր դարերի ընթացքում զգալի հնչյունափոխվել են, իսկ թուրքախոսության անցնելուց հետո այդ վանքահայկական բառերը ենթարկվել են նաև թուրքերին ազդեցությանը և գրանցվել տեղական խոսվածքներին հատուկ հնչյունասանությամբ, ուստի մեզանից մեծ ժիգեր պահանջվեցին ստուգաբանելու հոդվածում օգտագործված հայերեն բառերը, տեղանունները և մեղվապահության առնչվող տերմինները, որոնք ներկայացանում ենք հոդվածի վերջում գետեղված ծանոթագրություններում։ Որոշ բարբառային բառերի ծցգրտումների և արժեքավոր խորհրդների համար շնորհակալություն ենք հայտնում «Զայն համշենական» թերթի գլխ։ Խմբագիր **Սերգեյ Վարդանյանին**։ Կարծում ենք սույն հրապարակումն օգտակար կլինի լեզվաբաններին, պատմաբաններին և ազգագրագետներին։

ՀՐԱՄԱՆ ՍԱՐԱԿԵՐԸ

Ե'ԻՇ հայագիտական հետազոտությունների
ինստիտուտի օսմանացիտական բաժնի
ղեկավար, բանասիրական գիտ. թեկնածու, դոցենտ

83, Սիստեմը՝ 224, Զուրինչը՝ 8
Սեսլիդերեն՝ 81, Փերասթան
102, Թոլենինչը՝ 144 տուն...):
Ուստի և բայց այս պահ

Պետական մարդահամարն
րով հնարավոր չէ Սենոգի բնա-
չության թիվը ստույգ որոշել: Դ
վար է հստակ իմանալ նաև մե-
քաղաքներում հաստատված
պանդխտության վայրու-
գրանցված սենոգիների նա-
դահամարների տվյալները:

Սենոգուս վարելահողերը չեն
բավարարում: Ինչքան ծովի մա-
կերևույթից վերև ես բարձրա-
նում, այնքան բերքատվությունն
ընկնում է: Այս պայմաններում

ՔԵՄԱՆ ՆԱԲԻ ՈՒՆԱԼ

ՄԵՆՈՉ (ԵՔԱԱՆՈՑ), ՄԵԿ ԱՅԼ ՔԱՄՇԵ

Եթե անզամ Սև ծովի արևելյան կանոնը է, բնակեցվեն և հարք տարածությունները յուրացվեն, միևնույն է, Ուղեղի անանցանելի և կախարդական բնությունը չի փոխվի: Քաղաքի առաջնայի ճանապարհով անցնելիս, **Զայեի (Մափավիդի)**¹ գավառ չնտած, հանդիպում են Քաջքարի Լեռներից հոսող մի մեծ գետի: Դա Սենոզ գետն է: Ծովը ետևում բռնելով՝ 10 կմ մի փոքր դեպի ավելի ներս ընկած մասում **Լաքում (Մաղենքոյ)**² գյուղն է, այնտեղից էլ հասնում են Սենոզի շրջան: Գետի դիմացի ափին՝ ձորերի արանքում գտնվող Ռաշոտ գյուղը նոյնպես համշենցիների բնակվայր է:

Լաթումի վերին թաղերով՝ Հարիբլիով, Սելեքտոնով, Օնդուն-լուով սկսվում է Սենոգի շրջանը: Լաթումից հետո Թարդոնոցն անցնելուն պես կարեննոչի, Քուրոնոցի և Բիթրոնի թաղերով հասնում են Բուլղուփնար³, այնտեղից էլ՝ Թոլենիչի Բողոսլու (Յեշիլթեփե)⁴ թաղ և Սիսոհոր⁵ (Քափրանկավաշ) այլուղը: Սիսոհորը նի հին նահիյե է: Այն զարգացող բնակավայր է, որն աչքի է ընկնում հացի փուրով, փոքրիկ նպարավաճառանոցներով, սրճարաններով, նաև շրջանային գիշերօրիկ դպրոցներով և ղուրանի գիշերօրիկ դասընթացներով: Սիսոհորի հյուսիսում է գտնվում Բարիք (Չուքուրլուհոց) բնակավայր՝ իր Վուքներ, Արեմիչ⁶ թաղերով: Սենոգի Բաշեն-շինից և Էրզումի լեռնաշխարհից բաժանվում է Բաշքարի լեռնաշխայով: Սենոգիները բարձրանում են Ոփգեի ամենաբարձր՝

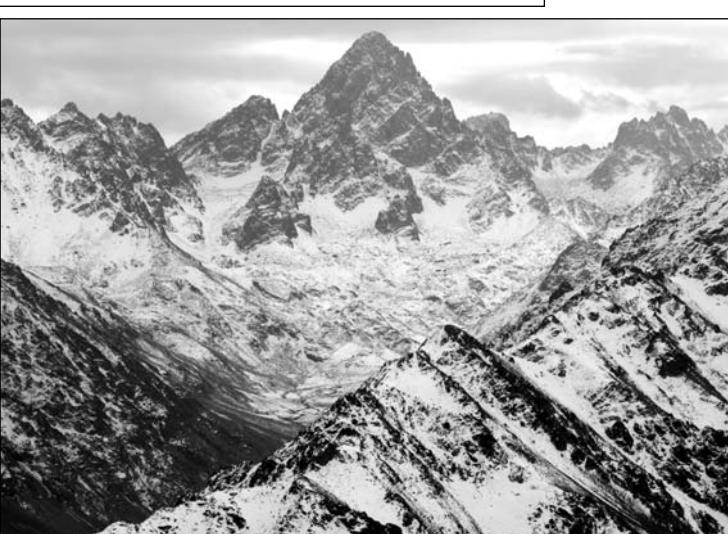
Բաշխեմշին և Վերշենիկ լեռան
նայող Թաղփուրի⁷ (3100)
ամառային արոտավայրը (յայ-
լա): Մի կողմում Բալդաշ և Լագո-
վի գետերից կազմավոր-
ված Դահննչ⁸ գետն է,
մյուս կողմում մեծ ու
փոքր գետերի միացումով
Ուզունեերեն է, որի մեջ
թափվում են Լազլաքա-
րից⁹ և Զոքից¹⁰, Արելա-
րից և Զաղգիսրալից հո-
սող ջրերը, և որը Բարի-
քից մի փոքր վերև միա-
նում ու Լաքում գյուղը
ուղրապույտ շրջանցե-
լով՝ թափվում է ծովը:
Մեծ Զաքե կամ Հ

Բաշքոյը (Զութինչից առանձին) և Գյուլքինարն էլ (Բարիքից առանձին) Սենողի գյուղերից են: 1916 թվականին Ենվեր փաշայի Տրապահոնի նահանգ ուղարկած մի շրջաբերականով շրջանի տեղանունների հետ միասին Սենողի գյուղերի անունները ևս փոխել են: 1915-16 դարերի գրանցումներում Սենողի փոխարեն դեռևս եքսանոսն¹⁶ էր հիշատակվում:

Արծանագրություններուն գրանցվել են նաև Սենողի գյուղները (Չուրմիշ-Չորմես-Չորենես-Չորինուր, Փարահոլ-Բելահոր-Բիլահոր, Ղահոնչ-Ղահոնչ, Թոլենինչ-Թոլենես-Թոլւանըշ-Թոլունիս, Միտուհոր-Մետուհոր-Մետուհոր)։ Սիստուհոր-Մեսահոր, Բուզլուկփնար, Քոնանոս, Լաքում-Լաքոմ, Ուզունդերե, Փերասբան-Փիրիշբանի, Սահրիբուդամ-Մաքրե Բուդամ-Մաքրաբուդամ)՝¹⁷ Սենողի 12 գյուղերի գյուղաբետերը հիմնել էին «Սենողի գյուղական ավագների միությունը» և

Զայելիում ցուցանակ տեղադրելու պատճառով, թեև այդ օրը հարձակման են Ենթարկվել, այնուամենայնիվ, այս միությունն

A map of the Çamlıhemşin region, shaded in grey, showing various settlements marked with black dots and labeled in capital letters. The map includes labels for surrounding regions: PAZAR (top), HEMŞİN (right), GÜNEYSU (left), İKİİZDERE (bottom left), and ÇAMLİHEMŞİN (bottom right). Major settlements shown include Kamerköy, Çilingir, Aksaray, Erenler, Zalınlı, Çınarlıtepe, Yavşar, Düzceşir, Yeşilimak, Sarıköy, Köyümbek, MADENLİ, BÜYÜKKÖY, Karaağaç, Dereçik, Görgür, Amasra, Yıldızlı, Beypazarı, Karaoğlu, Çatalı, Çiftlik, Seslidere, Buzlupınar, Yenileştepe, Kapitanpaşa, Gürpınar, Quaturuhoca, Ormanlık, Yenice, Başköy, Uzundere, and İmrosu.

աստիճանաբար ընդունեցին պաշտոնական շրջանակները: Սենոգի գյուղերուն կա 1501 տուն: Բոլովովինարը, որն ունի 312 տուն, ամենից մարդաշատ բնակվայրն է (Բաշքիրյան ունի՝ 46, Ղահննչը՝ 129, Բարիքը՝ 143, Գյուղփինարը՝ 80, Մահիրիբուղանը՝

ցիների տեղաշարժերի համար։
Սենողի ժողովուրդն է, ին

Ասակի Յունիվերսիտետ էլ բարձր պահանջման համար առաջատար է Հայաստանում:

թյունը:
ժողովուրդ
որ մինչև 1900-ս
կան թթ. առաջի
կեսը դեպի ժ
վափ, ավան (Զո
թինչից 15 ժամ
ուրի ճանապա
հով իշնելու դ
վարություն ո
ներ, ստիպված
հաղթահարել ի
փակ կենսակե
պը: Եգիպտաց
րեն էին մշակո
և եգիպտացոր

Ճակատագրությունը
մի հաց ուսող է

սենողցիների այլընտրանքը
պանդխտությունն էր:

Ղիմում, Բարովում և այլ ռուսական շրջաններում սենոց-ցիների բանվորությամբ սկսած արևտրական արկածներն ավարտվեցին նրանով, որ 1917թ. հեղաշրջումից հետո, այդ վայրերում կորցնելով իրենց ունեցած գործատերերը (մասնա-վորապես՝ փոերը), նրանք հայրենիք վերադարձան շրջանառությունից հանված փողով։ Որոշ ընտանիքներ Դոկտերներյան հեղափոխությունից հետո ավելի հասանելի պանդիտության վայրերը՝ Առ ծովի մյուս կողմին նա-վահանգիստներն էին գնացել (Զուրինչից Սահմութօղլուները տեղափոխվել են Թյոսթենցե)”, սակայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբում, որպես փախստական, իրենց անասունները, գույքը և գերեզմանները բողնելով վերադարձել էին Թուրքիա։

Սենողցիներն ազդվել են այն տնտեսական և սոցիալական պայմաններից, որոնք և փակ են, և պայմանավորված պանդիստությամբ: Ինչքան որ կենսական պայմանները նրանց հնարավորությունը են տվել պահպանելի իրենց սովորույթները, ոնանք էլ կարողացել են պահպանել լեզվական տարրերը, սակայն **համշեներեն**²⁰ անբռնջությամբ չեն կարողանում հասկանալ և խոսել: Մինչև թեյագործության տարածումը, խոտիունն զերծացնելուց հետո բոլորը միասին «Քենուր» կամ էլ «Վարդավոր» տոնեիր համար հագնուում-կապվում էին, իրենց անասուններին էլ էին օարդարում և արոտավայրեր էին բարձրանում: Այսու կողմից էլ տեղի էին տալիս պարտադրվող մշակութային նորամուծություններին:

Զուրբինը զյուղի ավագը դեռևս 1990-ական թթ., երբ դեռ իր հայոց ողջ էր, և իրենց ազգանունը էլ «Բեքիր» էր դարձել, մարդատար մինիբրուսի դրան վրա չէր խուսափում «Խաչիկօղլու» անունը գրելուց: Խայկական հարցի՝ որպես օրակարգային քննարկումների նյութ դաշնամարտ հետո, նա զգուշացավ նոր մինիբրուսների վրա այս բառը գրելուց:

(Ծարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

АРМЯНСКАЯ ДИАСПОРА КУБАНИ

ВАРВАРА МАРКАРЯН
Председатель Краснодарской
краевой общественной
организации
"Русско-Армянское
содружество"

(Начало 2010г. N5-6)

Примечательно и то, что провокация имела место именно в тот день, когда начался официальный визит в Ереван президента Путина. Вряд ли это простое совпадение. Уверена, что к разжиганию страстей вокруг инцидента были причастны и внешние силы. Дело в том, что напряженность, возникшая после столкновения, заставила городские власти отказать армянским организациям в санкциях на проведение 24-го апреля 2007г. демонстрации протеста перед открывшимся недавно в Новороссийске генеральным консульством Турции.

Кстати, подобные случаи на Кубани не редкость. Известно достаточно фактов, когда азербайджанские органы нацбезопасности предпринимали провокации, направленные на разжигание в Краснодарском крае армяно-русского противостояния.

В свое время с бакинских поездов сбрасывались листовки, в которых "предупреждалось", что армяне готовят заговор против российской государственности. Вот содержание одной из таких листовок, которое, кстати, и сейчас активно тиражируется и посредством интернета. Некто Алексперов, представляющийся как кандидат исторических наук, утверждает, что якобы в июне 1988-го года ныне покойный Католикос всех армян Вазген Первый, обращаясь к своей пастве, заявил: "Армяне занимают земли предков. Постепенно высвобождаются из-под русского влияния армянские земли в Краснодарском и Ставропольском краях. В Армавире - Северной Армении наших земель 80%, и если разумно поступать, мы заселим и Ростовскую область. Дети мои, тихо скупайте у русских дома, уговаривайте местных уехать оттуда, укореняйтесь на родной земле. Мы будем способствовать развалу России. Пора в крестовый поход против тех, кто изгнал наш многострадальный народ из земли его..."

Весь этот бред приписывался армянскому патриарху в надежде на то, что провокация послужит искрой для антиармянских выступлений.

К счастью, сегодня уже большинство населения Кубани понимает, что конфликт между русскими и армянами разжигают именно внешние силы. Вопрос в том, почему же компетентными органами своевременно не пресекаются эти вылазки враждебных России сил? Ведь совершенно очевидно, что межнациональную карту разыгрывают именно те, кто стремится расчистить экономическое поле Юга России для турецкого бизнеса. Вызывает недоумение тот

факт, что руководство края несколько лет добивалось принятия в Москве постановления о создании свободных экономических зон на побережье - Сочи и Новороссийске. Это значит, что последние препятствия на пути турецкого бизнеса в виде таможенных пошлин будут устранены, и слабые попытки местных предпринимателей конкурировать с турками закончатся. Вся Кубань превратится в один большой рынок сбыта турецкой продукции, и соответственно, в сырьевую приюток Турции.

Тем не менее армяне, не особо рассчитывая на защиту правоохранительных органов, занимаются порой организацией самообороны. Так было, в частности, в апреле 2002-го года в Анапе. В этот курортный город, в котором армяне чувствуют себя весьма комфортно, решили съехаться со всей страны русские неофа-

торы, которые были недовольны исходом матча с армянской командой. А ведь на этом матче губернатор края Ткачев А., выступая с приветствием перед публикой с патриотическими лозунгами, в частности сказал:

в разжигании армянофобии тех тайных сил, которые финансируют выборы.

Армянские общественные организации на нынешнем этапе становления Российской демократии не занимаются поли-

24 апреля во дворе армянской церкви, Краснодар.

шисты. Скинхеды решили отметить здесь день рождения Адольфа Гитлера большим факельным шествием. Глава армянской общины Анапы Левон Адамян взялся тогда формировать отряды из крепких парней для отпора бритоголовым. В международные антифашистские бригады кроме армян стали записываться, русские, греки, украинцы. Неофашистов, скрывающих под шапками бритые головы, разоблачали в толпе в два счета. Но до самосуда дело не дошло - сдавали их в милицию.

Скинхеды, увидев перед собой реальную, мощную силу, отступили. Факельное шествие с лозунгами "Смерть хачикам" не состоялось. Провокационные вылазки скинхеды организуют не только в провинции, но и в столице края. Краснодарские армяне не могут забыть события 17 апреля 2003-го года на Славянском кладбище.

Неизвестные осквернили тогда около 30 армянских могил. Правоохранительные органы представили дело как проказы футбольных фанатов,

"Белые должны победить, очистим нашу родину от черноты!" Осудили лишь пару 16-летних мальчишек. Заказчики остались неизвестны. Губернатор Ткачев пообещал выделить средства для восстановления разрушенных могил. Слова своего не сдержал.

Кто знает, может, если бы тогда была дана адекватная оценка действиям вандалов, не было бы вылазки, имевшей место летом 2007 года. 30-го июля в армянском поселке Верхний Юрт Хостинского района было разрушено 29 могил. Буквально через несколько дней были осквернены также армянские могилы в селах Раздольное и Бабушкинка Сочинского района. Почекр тот же. Почему именно тогда? Местные армяне связывают это с предстоящими выборами в органы местного самоуправления края. Практика показывает, что именно в преддверии выборов чаще случаются антиармянские провокации. При этом простое население слабо поддается на эти провокации. Получается, что выполняется заказ

в разжигании армянофобии тех тайных сил, которые финансируют выборы.

Армянские общественные организации на нынешнем этапе становления Российской демократии не занимаются поли-

тикой, а только вопросами сохранения национального самосознания, истории армянского народа, культуры и языка. Мы, как граждане РФ, должны вместе со всеми остальными народами страны строить гражданское правовое общество. Если уроженец Карабаха Владимир Марянян уже несколько раз избирается депутатом законодательного собрания, то только потому, что он отличный врач и полгорода знает его, как врача.

Впрочем, следует отметить, что далеко не все казаки отрицательно настроены по отношению к армянам. В казачьих обществах есть много весьма уважаемых армян. Есть армяне и в казачьем обществе атамана Кореновского района Михаила Тимченко. В армянской общине края атаман Тимченко - один из самых уважаемых людей. Благодаря ему удалось разрешить немало конфликтных ситуаций между казаками и армянами, которые могли бы перерасти в межнациональные столкновения.

За большой вклад в укрепление армянороссийской дружбы весной 2005-го года президент Союза армян России Ара Абрамян наградил Михаила Тимченко серебряным крестом. А Министерство обороны Армении удостоило атамана медали имени маршала Баграмяна. Атаман Тимченко 38 раз бывал в Армении. Старается приезжать в Ереван 24-го апреля - почтить память жертв геноцида.

К мемориалу возлагают цветы также и в память своего деда и прадеда, погибших на территории Западной Армении в русско-турецких войнах. По инициативе атамана, в Ереване возле Православной церкви строится памятник казакам, павшим за освобождение Армении.

"Так получилось, что мои деды защищали армян,- рассказывает Михаил Тимченко. -

А спустя много лет армяне пришли защищать меня. Ведь наш район от фашистов освобождала 409-я армянская дивизия. У нас на хуторе два брата похоронены из Нагорного Карабаха - Маркар и Давид. У одного шестеро детей было, у другого - трое. Они оставили дом и пришли меня освобождать. И если бы не освободили, меня не было бы в живых. Могу ли я это забыть..."

В начале 70-х Михаил Тимченко выступил с инициативой создания в своей родной станице Сергиевской мемориала в память об армянских воинах, освобождавших край от фашистских оккупантов. Памятник из армянского туфа построили приехавшие из Еревана мастера. На Кубани едва ли не в каждом районе можно найти свидетельства того, что край от фашистов освобождала именно армянская дивизия.

Атаман Тимченко уверен в том, что в случае возникновения новой угрозы именно армяне вместе с русскими первыми встанут на защиту своей родины. - "Ваххабиты давно красят карту Северного Кавказа в зеленый цвет. Вспомните события в Буденновске. Кто первым пошел воевать против Басаева? Местные армяне..."

К сожалению, в отличие от Михаила Тимченко, многие на Кубани запоминают лишь связанный с армянами негатив. Причем заслуги спортсменов, чемпионов мира, художников, композиторов называют заслугами кубанцев. А происшествия с участием армян - хулиганов и преступников, - связывают с нелегальной и нежелательной миграцией.

Три года назад во время визита в Краснодар президента Армении Роберта Кочаряна начальник главного управления МВД России по Краснодарскому краю генерал-лейтенант Сергей Кучерук заявил, что по показателям преступности армяне находятся на 18-м (!) месте. Это при том, что армяне - вторая по численности этническая группа края.

И еще один интересный факт, о котором свидетельствует уже сводка Налоговой инспекции. Оказывается, предприятия, возглавляемые этническими армянами, обеспечивают поступление 38 процентов доходной части бюджета Краснодарского края. Это при том, что наших соотечественников на Кубани, по разным данным, от семи до одиннадцати процентов. И стоит учесть, что армяне чаще всего работают в должности заместителей-правой руки руководителя в государственных учреждениях.

Попытки внешних сил, очень заинтересованных в дестабилизации обстановки на Юге России, не расстающихся с надеждой вбить клин между народами, населяющими Кубань, разбиваются о мудрость и вековую дружбу всех народов Кубани: черкесов, русских, украинцев, армян, греков, ассиро-иранцев и многих других народов.

декабрь 2008 г.

Источник: arunion.info

(Ակիզբը՝ 2010թ. Ն5-6)

აცემის ნოტაციაში დასახურით გვიჩვენ არ არის. ამასთან ერთ გვიჩვენ არ არის ასეთი მიზანი, რომ მათ გვიჩვენ არ არის ასეთი მიზანი. ამასთან ერთ გვიჩვენ არ არის ასეთი მიზანი.

րությունը, սակայն, չի կարող նշված ժխախտոր հատկացնել, քանի որ «Թմիւրը կառաւարութիւնը մեկնող հայերու ստացուածքն և անոնց բուն տէրերուն վերադարձին վերաբերեալ հրատարակուած օրենքին համաձայն, հայ մշակողներու և վաճառականներու վերոգրեալ ապրանքներին թիւր կառաւարութիւնը տէր դարձած ու մեզ յանձնած է ի պահ»⁴⁰: Նշված պատասխանից հետևում է, որ «Ռեժի» ընկերությունը ամենայն «սրբությամբ» կատարում է Տրավիգոնը լրած օսմանյան իշխանությունների հրամանը, ելնելով սեփական շահերից:

12-ից 15 տարեկան ութ պատանիներ և կազմել էին իրենց մարտախումբը, որը և շարունակաբար հարձակվում էր թշնամու վրա⁴⁴:

19 հը. Ղաղթական շուրջ մի ամառ կուն տղապանցի մի երիտասարդ հաղորդում է տեղահանությունից փրկված հայերի դիմադրության նասին: Շանայի շրջանի հայերը՝ մոտ 300-ից 500 հոգի որոնց զգալի մասը կանայք ու երեխաներ էին, ապաստանում են շրջակա անտառներում: Տեղեկանալով այդ մասին, իշխանությունները նրանց դեմ ուղարկում են ժանդարմական ստորաբաժանում: Յայերը կազմակերպված դիմադրություն են ցույց տալիս: Սակայն, ժանդարմաները չնայած կրուստներին, շարունակում են համառորդեն գրոհել և ամեն անզամ նրանց հարձակումները ետ են մղվում: Սակայն անհանգստացնում է ռազմամթերքի սակավությունը և պարենի պակասը:

վարսուն հայեր Տեր Խորեն քահանայի և Արքահամ Խաչատրյանի գլխավորությամբ ապաստանելով լեռներում մարտեր էին մղում թուրքական կանոնավոր ստորաբաժանումների հետ: Տեղեկանալով Տրապիզոնի գրավման մասին, նրանք կարողանում են կապ հաստատել ռուսական հրամանատարության հետ: Ռուսները նրանց են տալիս 120 միավոր գենք և 92 նոշնակ: Թուրքական հրամանատարությունը տեղեկանալով հայերի ստացած գենքի և գինամբերի մասին, նրանց դեմ է ուղարկում 700 գինարիղ կազմված ջոկատ: Հակառակորդը հայերին առաջարկվում է հաճնվել, խոստանալով ինայել նրանց, սակայն մերժում ստանալուց հետո, անցնում է հարձակման: Հայերն իրենց ուժերը բաժանում են երեք մասի և կազմակերպում են պաշտպանություն: Ազ պաշտպանական տեղամասի հրամանատարն էր Զիլ Շովիաննեսը, կենտրոնականին՝ Միքայել Զեյթունյանը, իսկ ծախինը՝ Խաչիկ Կարա-

ՈՐԻԲԵՆ ՍԱՐԱԿՅԱՆ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՉԽԱՐԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1916-1917թ.)

Կոմիտեն շարունակում է հաշվառել և գույքագրել հայապատկան շինությունները՝ տեղեր ու խանութեները: 1916թ. ապրիլի 21-ի դրությամբ հաշվառվել է 142 շենք³⁴:

Հունիսի 19-ին Ս. ավագ քահանա Սելյանը Տրապիզոնի ս. Աստվածածին Եկեղեցում պատարագ է մատուցում, որի ընթացքում «մահից ազատուած Տրապիզոնցիները, մանաւանդ կանայք ու աղջիկները, շարունակ արտասուրեներ էին գլորում. հոգեհանգստին կանանց հետերիկան (հիստերիան- Ռ. Ս.) բռնեց. քանիսին Եկեղեցուց դուրս տարան»³⁶: Տեր հայրը հայտնում է նաև ուրախալի նորություն՝ չորս ամուսնությունների մասին, որոնց արարողություններն ինքն է կատարել: Նա գրում է, որ տեսաբանը «սաստիկ սրտաշարժ էր ու յուզունալից. հարսներից մեկը սև էր հագած ...հարազատները կորցրած լինելու պատճառով»³⁷:

Հայկական կոմիտեի կողմից նպաստեր են տրվել անապահով ընտանիքներին, կամ անհատ անձանց³⁷:

Տրապիզոնի սանհիտարահիգիենիկ պայմանները խստ անբավարար էին: Քաղաքի աղբյուրներն այն աստիճանի էին աղլոսոված, որ հնարավոր չէր օգտվել նրանց ջրերից: Չուրը բերվում էր այլ վայրերից և կուժն արժեր 20 կոպեկ: Ինչպես հաղորդում է Յայր Մելյանը. «նաւք, շաքար, աղ գրեթե սպառուած են համարուում, կանաչելին անգամ չի ճարուում. դատարկ ամայի տներ-որբան կամիք»³⁸: Չնայած առկա ծանր սոցիալ-տնտեսական պայմաններին, Ոռոսաստանում ապաստանած տրապիզոնաբնակ հայերը ծգուում էին վերադառնալ և վերաշինել քանդված օջախները, սակայն Կովկասի փոխարքա, մեծ իշխան Ս. Ս. Ոռմանովն արգելել էր հայերի մուտքը Տրապիզոն:³⁹ Եվ դա այն դեպքում, երբ Տրապիզոնում և շրջակա վայրերում կառուցվում էին պաշտպանական տեղամասեր, իսկ հայերի վերադարձը կապաստեր նրանով, որ ոռւսները կունենային աշխատանքային ուժ, իսկ հայ օյուղացին նրանց կապահովեր անհրաժեշտ սննդամբերով:

Հայկական կոմիտեն քայլեր է ծեռնարկում «Ուժի» ընկերության պահեստներում պահվող և բռնագաղրված հայ վաճառականներին պատկանող ծխախոտը ստանալու համար։ Կոմիտեն ցանկանում էր ծխախոտը վաճառել և գոյացած գումարն օգտագործել ողջ մնացած հայերին օգնելու, որքերին ապաստան տալու և այլ կենսական խնդիրների համար։ «Ուժի» ընկերությունը տեղեկացնում է, որ իր մթերանցում կա 151 հայ՝ 10021 կց ծխախոտ, որը պատկանում է հայերին։ Ընկե-

Աս 17 հոգի, որոնց թվում հաշվապահ, Երկու օրագիր, պահեստների Երկու կառավարիչ, տասներկու պահակ և աշանձին հանձնարարություններ կատարող: Կոմիտեի վեց ամսվա զորքունելույան համար անհրաժեշտ էր 17070 ռուբլի⁴¹:

1916թ. օգոստոսին Տրավագոնի Յայկական կոմիտեի նախագահի պաշտոնում, իհվանդացած Մ. ավագ քահանա ՍԵՍՅԱՆԻ փոխարինում է նաևնագիտությանը հրավարան Արշակ Առաքելյանը⁴². Վերջինիս նշանակումը պայմանավորված էր նրանով, որ անհրաժեշտ էր կարգավորել գույքի և կալվածքների հետ կապված խնդիրները, ինչպես նաև նա պետք էր օգներ վերադարձներին հրավարանական խորհրդատվությանը, որը կօգներ նրանց լուծել հիճնց գույքի հետ առաջացած խնդիրները:

Տրապիզոնի ամրացված շրջանապարետի հրամանով բանակի կարիքների համար բռնագրավվում են քաղաքի հայերին պատկանող իրեր: Դայկական կոմիտեն, ԵլՆելով ռազմական անհրաժեշտությունից, տրամադրում է պահանջված իրերը, սակայն կազմելով դրանց ցուցակը և արժեքը⁴³:

Տրապիզոնի և նահանգի ողջ մնացած
բնակչությունը, գտնվելով բարոյահոգե-
քանական ծանր վիճակում, այնուամենայ-
նիվ, իր մեջ ուժ էր գտնում Վրեժիսնիդի լի-
նել Զարդարարներից և փրկել թուրքերի
տներում բռնի պահվող հայ կանանց, առ-
ջիկներին և երեխաներին։ Կազմվում է 40
հոգուց բաղկացած խումբ, որը հարձա-
կումներ էր գործում հակառակորդի վրա։

Վրացու և հոյթերի մասին: Դայերն օգնության խմբանքով դիմում են մի քանի եկաղացիների, որոնք մի փոքր գումար են ուղարկում: Գրանցը հնարավորություն կտար կանանց ու երեխաներին օքլամաների շրջակա հունական գյուղերում:

Բանն այն է, որ «Կերթերս գիլացիք» շատ կը դժուարանան, որովհետեւ հոր բաւական տնտեսական տագնապ գոյութիւն ունի. ամէն որ ինքանիքը կը հոգայ»՝ Անտառուն թաքնվել են մոտ 100 հոգի: 10 հոգի չղիմանալով զրկանքներին, վերադառնուն են Տրապազոն և կրոնափոխ են լինում: Ինչպես նշում է նամակագիրը՝ «Խնդիրը այս սրիկաներու լարած թակարդի շուրջ չէ. խնդիրը հոն է, որ այս խօսքը որ ու դէպքերը թիշ քաջութիւն կը ներշնչեն յոյն գիլացիքներու, որոնք առաջուայ չափ չեն սարսափիր հայեր պահել, միայն թդրամ լինի, դրամ ու միշտ դրամ. կարծորանով կառեի է մեռ կեանր փոխելի»⁴⁵.

Դայերը նույնիսկ կարողանում են աջակցել ռուսական հրամանատարության նրա քուրքական գործերի դեմ նվազող մարտական գործողություններում։ Նրանք, լինելով տեղացիներ, լավ գիտեին նահանգը և հաճախ կատարում էին հետախուզական բնույթի առաջադրանքներ։ Ինչպես Վերականգնության հիշում է Միսակ Թորլաքյանը, Պրիմորյան կայա ջոկատի հրամանատար, գեներալ Վլ. Պ. Լյախովը նրանց 1915թ. դեկտեմբերի դիմումում է անցնել Տրապիզոն և հետախուզական տեղեկություններ հավաքել հակառակորդի գիտութիւն, սպառագիտության, տեղաբաշխման և այլնի մասին⁴⁸։ Այսպահին կորուսաձների փոխական

կեռոյանը: Յայերի կազմակերպված դիմադրությունը հարկադրում է բուրքերին նահանջել:

Ս. Թորլաքյանի ուժերի հետ հաշվե-
հարդար տեսնելու նպատակով Տրապի-
զոնի նահանգապետ Զեմալ Ազմի բեր
2500 գինվորից և ժանրալիցից կազմված
ուժ է ուղարկում: Դակառակորդը հարձակ-
վում է Երկու ուղղությամբ՝ Շանա և Տրապի-
զոնից հարավ-արևանութք գտնվող մյուս
խնճի վրա: Վերջիններս երթօրյա մար-
տերից հետո մոտ 30 սպանված տալով
նահանջում են: Ազատված ուժերը հակա-
ռակորդն ուղղում է Ս. Թորլաքյանի ջոկա-
տի վրա: Նրանք դիրքեր էին գրավել Գա-
լաֆկա սարի վրա⁴⁸: Թշնամին չկարողա-
նալով հաջողության հասնել, փորձում է
հայերին վախեցնել մարտական ինքնա-
թիռով: Վերջինս, հավանաբար անսարքու-
թյան պատճառով վթարի է Ենթարկվում և
ընկնում ծովը⁴⁹:

Յայերի դիմադրությունը չկարողանալով կոտրել, հակառակորդը հրդեհում է անտառը, հուսալով կրակով ոչնչացնել նրանց: Մարտիկները կարողանում են գրեթե առանց կորստի դուրս գալ և փրկել իրենց հետ եղող քաղաքացիական անձանց: Նրանք որոշել են անհաջողության դեպում սպանել իրենց հետ եղող աղջիկներին, որպեսզի նրանք չընկնեն թուրքերի ձեռքը: Ինչպես նշում է Ս. Թորլաքյանը. «Խուլմբը մուրթին մէջ կամաց-կամաց անտառն կ'ենթ, ամէն մէկը հայ աղջիկ նը իր կողքին, որպեսզի նեղ պարագային գնդկահար ընէ: Բարեբախտաբար անվնաս որուս լուսան ու լու հասնեն մէջ»⁵⁰.

Պրիմորսկյան ջոկատի հրամանատարությունը նախաձեռնում է հակառակորդի կուտակած պարենի պաշարների ոչնչացումը: Տեղեկանալով, որ Թերմե գյուղի պահեստներում և համանուն գետի գետաբերանում գտնվող առագաստանավերում կա զգալի քանակությամբ ցորեն, ռուսները որոշում են դրանք ոչնչացնել: Մի խումբ տրապիզոնարնակ հայ հետախույզներ ափ են հանվում Թերմեի գետաբերանում: Նրանք պարզում են, որ գետում կան 50-ից ավելի առագաստանավեր բեռնված ցորենով: Բացի այդ, Թերմե գյուղում կային ցորենի խոշոր պաշարներ: Նշված ցորենը նախապատրաստվում էր ուղարկել գործող բանակ: 1916թ. հոկտեմբերի 20-ին ռուսական երեք ականակիր և մեկ բեռնանավ մոտենալով Թերմեի գետաբերանին ափ են իջեցնում 40 աշխարհազորայիններ և տեղացի 150 հայ կամավորների: Նրանց են միանում նաև հայ հետախույզները: Թերմե գյուղը գործում են նաև հայկական ուժերը:

